

Տ. ՅԱԿՈԲ Գ. ՍՍԵՑԻ

201. Յակոբի անունը երբեք յիշատակութեան արժանի բան մը պիտի չունենար, եթէ չհռչակուէր Գրիգոր Տաթևացիի հետ ունեցած թղթակցութեամբը: Յակոբ յաջորդած է Կարապետի, անոր մահուընէ կամ հեռացումէ ետքը (1408), զօրութեամբ այլազգի ամիրային և միջնորդութեամբ Սոյ գլխաւորներէն և եպիսկոպոսներէն ոմանց: Սեցի կոչուած է նա, որովհետև գործերուն ընթացքէն կը յայտնուի, թէ Սիս քաղաքի բնիկներէն կամ հաստատուն բնակութիւն ունեցողներէն է: Իւր նախընթացին վրայ բնաւ տեղեկութիւն չունինք: Իւր կաթողիկոսանալուն հակառակորդներ ալ ունեցած է, սակայն ամիրային պաշտպանութեամբ զօրացուցած է իւր դիրքը, թէպէտև տեական չէ կըրցած ընել, որովհետև հազիւ երկու տարի խռովեալ պաշտօնավարութենէ ետքը, ղեղակուր սպանուած է, նոյն իսկ կաթողիկոսարանի միաբաններէն (1411): Քաղաքական պարագաներու համեմատութեամբ, Յակոբ Գ.-ի կաթողիկոսութեան տարիները կը պատասխանեն Քարա Նուսուֆի զօրանալուն առաջին օրերուն: Կիլիկիա համեմատաբար հանդարտ վիճակ ունեցած է այդ միջոցին, որովհետև Քարա Նուսուֆ աւելի արևելեան գաւառներուն մէջ կը կատարէր իւր արշաւանքները:

202. Գրիգոր Տաթևացի, ինչպէս յիշեցինք, Վասպուրականցի վարդապետներուն հրաւերներով, Վասպուրական եկած էր, իւր ծագման երկիրը (1409): Այդ միջոցին ներքին հակառակութիւններ ևս քանդուած կը պառակտէին Աղթամարի կաթողիկոսութիւնը, որուն գահակալն էր Դաւիթ, Զաքարիա Նահատակի եղբայրը, և որ տասնութեց տարիէ ի վեր պաշտօնի վրայ էր: Վասպուրականցի վարդապետներէն ոմանք Որոտնեցիին հին աշակերտներէն էին, նշանաւոր խումբով մըն ալ վերջերս Տաթև գացած էին, մեծ վարդապետանոցին սկզբունքները ընտանի դարձած էին Վասպուրականցոց, որոնք յաջողեր էին նոյն իսկ Տաթևի մեծ վարդապետը իրենց մօտ բերել: Տաթևացին կը գտնուէր Մեծօփայ վանքը: Այդ ամէն պարագաներու առջև աննշանակ պէտք չէր մնար Աղթամարի աթոռը, որ իբր հակաթոռ հաստատուած էր Գրիգոր Գ. Պահ-

լաւոնիի ընտրութեան օրէն (1113), և նշուում էր Սեաւեոի ժողովին վճռով (1114), Կըսուէր թէ Գրիգոր Ե. Անաւարդեցի (1305). վերուցած էր նշովքը և Աղթամարի աթոռն ու ժողովուրդը հոգևոր կապանքէն արձակած (Կալ. ա. 439), սակայն կերևի թէ Անաւարդեցիին անունին հետ իւր գործն ալ անարժէք էր մնացած, կամ թէ բոլորովին անհիմն զրոյց մըն էր Անաւարդեցիին արձակած լինելը. որ ժամանակակից պատմիչը (Մեծոփ. 52) յայտնապէս կը գրէ, թէ Աղթամար տակաւին հին կաթողիկոսներուն կապանքին ներքև մնացած էր: Աղթամարի երկպառակութիւններուն մասնաւորապէս թիւնները մեզի չեն հասած, բայց Տաթևացին մեծ նշանակութիւն տուաւ անոնց, և իւր աշակերտակից ու աշակերտ Վասպուրականցի վարդապետներուն հետ մեծահանդէս գումարում մը կադմեց Մեծոփի վանքին մէջ (1409), որ այն ատեն Վասպուրականի կենդրոնն է նկատուած, և մերժելով Դաւիթի կաթողիկոսութիւնը և ընդունելով Յակոբի իրաւասութիւնը, հռչակեց Ամենայն Հայոց աթոռին իշխանութիւնը, և Աղթամարի աթոռին ժողովուրդը կամ Վասպուրականցիները արձակեց հին կապերէն (Մեծոփ. 52):

203. Որչափ ալ մեծ ըլլայ Տաթևացիին արժանիքը, դիրքն ու կարողութիւնը, սակայն հնար չէ ենթադրել, որ Տաթևացին համարձակած ըլլայ վերջնել ու ջնջել վճիռ մը որ ազգային ժողովով մը դրուած էր, և բազմաթիւ հայրապետներէ հաստատուած, և ոչ ալ կրնայ կարծուիլ թէ Մեծոփի գումարումը իւրովի տուած ըլլայ այդ լուծումը առանց կաթողիկոսական աթոռին մասնակցութեան: Ինչչափ ալ Սուրբ աթոռը աղաւաղ վիճակի մէջ ինկած էր, և անարժան աթոռակալներ զայն գրաւած էին, սակայն այն չէր դադարած Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան շարունակութիւնն ըլլալէ, որ է ըսել, գերագոյն իրաւասութեան տէրն ըլլալէ: Այդ տեսութեամբ, նոյն ինքն Տաթևացի մեծ վարդապետը, Աղթամարի ժողովուրդին արձակումն ու Աղթամարի աթոռին կացութիւնն, օրինաւորութեան վիճակի վերածելու համար, դիմած է Սուրբ Յակոբ կաթողիկոսին, յատուկ ու պատուադիր նամակով մը, զոր պահած է Մեծոփեցին (Չամ. Գ. 456), յորում կը ղեկուցանէ, թէ Աղթամարի աթոռը ներքին պառակտումներով քանդուած է, թէ ինքն ալ զայն պաշտօնապէս հռչակած է, և թէ յատուկ շրջաբերական թղթով հրատարակած է զայդ Աղթամարի սահմաններուն մէջ և արտաքոյ, և կը խնդրէ որ կաթողիկոսական իշխանութեամբ այդ գործողութիւնները հաստատէ: Նոյն գրութեամբ կը հաստատէ, թէ Աղթամարի հպատակութենէն երեք զաւառներ կը սպասեն որ իրմէ ձեռնադրուած եպիսկոպոս և իրմէ օրհնուած մեռն

ստանան, և կը վստահացնէ որ ուրիշ գաւառներու վրայ ալ կը տարածուի այդ երեք գաւառներուն օրինակը, և գլխաւորապէս Ոստան գաւառին վրայ, որ տակաւին հաւատարիմ կը մնայ Դաւիթին ու Աղթամարին: Երեք գաւառներէն մէկը հարկաւ Արճէշն է կամ Քաջբերունեաց գաւառը, ուր կը գտնուէր Տաթեւացին. միւս երկուքներէն մէկն ալ հաւանաբար Վանն է, թէպէտև երեքին ալ անունները յիշուած չեն: Տաթեւացիին կատարած գործին գլխաւոր հետեանքն եղաւ Աղթամարի իրաւասութեան սահմաններն ամփոփել, այժմ ալ Վասպուրականի կողմէն կը փակուի Ոստանով, որ է Ռշտունեաց գաւառ: Իսկ Տոսպ ու Քաջբերունիք ու Առքերանի, որ է Վանը ու Արճէշ ու Բերկրի, ելած են Աղթամարի իրաւասութենէն:

204. Յակոբ կաթողիկոս, չափազանց ուրախացած այդ յաջողութեան վրայ, օրհնութեան կոնդակ մը յղած է Վասպուրականցիներուն, ուստի փոքրիկ հատուած մը միայն ունինք մեր ձեռքը (Ձամ. Գ. 456): Ի հարկէ յղած է խնդրուած միւտոնը, և եպիսկոպոսներու համար ալ յարմար տնօրինութիւնն ըրած, Աղթամարի Դաւիթ կաթողիկոսն ալ իւր կողմէն անգործ մնալ ուզած չէ, և այլազգի ամիրայն իւր կողմը շահելով, ուզած է վրէժ լուծել Մեծփի գումարման գլխաւոր դերակատարներէն ու ժողովուրդէն: Ինչչափ ալ իրմէ բաժնուող երեք գաւառները չէ կրցած վերստին իրեն հպատակեցնել, այլ Մեծփի ժողովին գլխաւորները հարկադրուած են զաղտագողի փախուստով այն կողմերէն հեռանալ և վտանգէ ազատիլ (Մեծփ. 53), գուցէ ոմանք ալ Դաւիթի վրէժխնդրութեան զոր են գացած: Փախչողներուն գլխաւորներն եղան Գրիգոր Տաթեւացի և Յովհաննէս Մեծփեցի, որք մազապուր ապաւինեցան Սաղմոսավանք, ուր առաջնորդ էր իրենց աշակերտակիցը, Յակոբ վարդապետ. անկէ ալ անցան Տաթեւ. Վասն զի Առաքել եպիսկոպոս, յատուկ խնդրակներ ղրկելով իրեն մօտ բերել տուաւ յիշեալ երկուքը, ուրիշ իրենց ընկերներով, որոնց մէջ կը յիշուին Թովմաս Մեծփեցի պատմագիրը, Մկրտիչ Մեծփեցի, Յակոբ Ռշտունի, և Մկրտիչ Բերկրեցի (Մեծփ. 61): Այդ ամէն եղելութեանց հետեանքն եղած է, որ Աղթամարի կաթողիկոսութիւնը փոքրացած է, բայց ջնջուած չէ: Միևնոյն ատեն իւր կղզիացեալ վիճակէն ելնելով, ընդհանուր ազգին գործերուն մասնակցիլ սկսած է, ինչպէս յետագայ դիպուածներ պիտի ցուցնեն, մինչև իսկ Ամենայն Հայոց աթոռին տեղափոխութեան գործակից լինելով:

205. Գրիգոր Տաթեւացիի կատարած այդ տաժանակիր տեղափոխութիւնը, և ձմեռնային եղանակի մէջ Մեծփէ Սաղմոսավանք

և անկէ Տաթև փախստական ուղևորութիւնը, ֆեստացին իւր առողջութեան. և կատարեալ հիւանդ վիճակի մէջ հասաւ Տաթև: Վերջին օրերուն մէջ իւր բոլոր ճիգը թափեց աշակերտներէն ոմանց մեծ վարդապետութեան գաւազան տալ, ամենքը խրատներով զօրացուց. և ինքն ալ աղօթքներով կազդուրուած, Տաթև հասնելուն ութերորդ օրը վախճանեցաւ. Ս. Ստեփանոսի նախավկայի տօնին օրը (1410 դեկտեմբերի 25): Իւր ուղեկիցը, Յովհաննէս Մեծոփեցի վարդապետն ալ, աւելի երկարակեաց չեղաւ, և քանի մը ամիս հիւանդութիւն կրելէ ետքը, նա ալ ի յարութեան օրն զնաց առ Բրիստոս: Այլ կ'երևի թէ ոչ բուն զատկի օրը, այլ մեռելոցին, վասն զի կը յաւելու պատմիչը (Մեծոփ. 61) ի նոյն յօրն որ ասի Անսկիզբն Աստուած (1411 ապրիլ 13): Տաթևացիին դառնալով շատ երկարել պէտք չեմք սեպեր անոր յարգն ու արդիւնքը բացատրելու: Մեր տօնացոյցին վերջին սուրբ է, ազգային խիղճին վկայութեամբ ալդ մեծ պատուոյն արժանացած: Եկեղեցական պատմութեան մէջ ալ վերջին փայլուն անունն է, որ դժբախտ և անկեալ տարիներու մէջ բացառապէս կը փայլի, և արդիւնաշատ եղած է, իւր վարդապետին, Յովհաննէս Որոտնեցիին, գործը շարունակելով, Ունիթորներու ազդեցութիւնը կտրելով, և լատինամիտ ուղղութիւնը ազգին մէջէն հեռացնելով: Շատ են Տաթևացիին երկասիրութիւնները, որոնց մէջ բազմաթիւ են Սուրբ Գրոց, եկեղեցական հայրերու, և արտաքին փիլիսոփաներու մեկնութիւններ: Հարցմանց գիրքը, իւր ոճով, կը յիշեցնէ մեզի նոյն ժամանակի լատին Սկոլաստիկներուն գրութիւնները, և թէպէտ ոչ ամեն կէտեր նոյնչափ արժէք ունենան, տակաւին բեղմնաւոր և սուր միտքի արտայայտութիւններ են: Ծիսական մասին Տաթևացիին յատուկ գործն է վարդապետութեան տասնուչորս աստիճաններուն կարգը, և չեմք գիտեր թէ ուրիշ կարգադրութիւններ ալ ունեցաւ, որովհետև իրեն անունով մակագրուած ուրիշ բան չեմք գտներ, և երևի թէ նախնի կարգերուն երկրիւղած հետևողութիւնը սիրեց: Բազմաթիւ եղան Տաթևացիի աշակերտները, և ոչ միայն իւր մեռնելէն ետքը աշակերտները կը գտնուէին, այլ անկէ մինչև հիմայ այդ աշակերտութիւնը շարունակեց, և այժմեան հայ վարդապետութիւնը ամբողջաբար Սիւնեաց վարդապետանոցի և Տաթևացիի շարունակութիւն կը համարուի:

206. Այն օրերուն որ Յովհաննէս Մեծոփեցին սրբութեամբ կը վախճանէր Տաթևի վանքը, Յակոբ կաթողիկոս ալ կը վախճանէր Սսոյ մէջ, որուն միաբաններէն այն մասը, որ դժկամալութեամբ տեսած էր Յակոբին այլազգի ամիրային օգնութեամբ

հայրապետական աթոռը գրաւելը, աթոռէ զրկելու դժուարութիւն տեսնելով, կհանքի զրկելու ձեւը գործածեցին և դեղակուր սպաննեցին: Բայց այդ կերպով չկրցան աթոռը իւր անկեալ վիճակէն բարձրացնել. մանաւանդ թէ՛ զեղծումներու դուռ բացին, և դաւաճաններ աթոռի ժառանգութեան համար իրարու հետ սկսան կազ ու կռիւ ընել, մինչև որ մէջերնէն աւելի յաջող եղաւ Գրիգոր Եպիսկոպոս մը, այլազգի ամիրան թե ու թիկունք ընելով, ի հարկէ հշ-օրինական միջոցներով: Յակոբի անձին վրայ լաւ բան մը գրելիք չունինք, իւր միակ պատիւն է Տաթևացիէն պատուած լինելը: Իւր ուղղութիւնն ալ Աղթարմայական կը կարծուի. զի Մեծոփեցին անխտիր կ'ամբաստանէ Սսոյ վերջին զահակաւնիը (Կոստան. 55): Այսու հանդերձ, թէ ոչ կատարեալ շատագովութեան, գոնէ մասնակի թիթևացման փաստ մը կ'ընձեռէ, Արևելիայց գործակցելով Աղթարմարի գործին մէջ ուղիղ ընթացքի հետեւելը: Գոուցէ առ Վասպուրականցիս գրած թուղթը աւելի լոյս ընծայէր, եթէ ամբողջութեամբ աչքի առջև ունենայինք:

Մաղափա առ. Օրմանեան

